

ARTYKUŁY

Stanisław Siess-Krzyszkowski

Kraków, Polska

stanislawsiess@gmail.com

 0000-0002-4309-4268

Perykopy w Postylli Reja. Przyczynek do badań nad źródłami przekładu (na podstawie perykop z *Ewangelii* św. Mateusza)

Pericopes in Rej's Postil. A Contribution to the Study of the Sources
of the Translation (Based on Pericopes from the Gospel of Matthew)

Abstract: The article examines the Gospel pericopes included in Postylla by Mikołaj Rej, focusing on those derived from the Gospel of Matthew. The aim of the study is to contribute to research on the sources of Rej's biblical translation through a comparison of selected pericopes with their Latin counterparts. Particular attention is given to the relationship between Rej's text, the Vulgate, and Erasmus of Rotterdam's Latin translation of the New Testament. Earlier scholarship suggested that Rej relied primarily on Erasmus's version while occasionally referring to the Vulgate. An analysis of the pericopes from the first (1557) and second (1560) editions of the Postylla indicates, however, that elements associated with Erasmus's translation appear only in the later edition, which calls for a reconsideration of the role attributed to Erasmus in shaping Rej's text.

Keywords: Mikołaj Rej – Rej's Postil – Gospel pericopes – Gospel of Matthew – Polish Bible translations – Vulgate – Erasmus of Rotterdam – reception of the Bible

Słowa kluczowe: Mikołaj Rej – Postylla Reja – perykopy ewangelijne – Ewangelia św. Mateusza – przekłady Biblii w języku polskim – Wulgata – Erazm z Rotterdamu – historia recepcji Biblii

W badaniach nad polskimi przekładami Biblii pomijane są tłumaczenia perykop ewangelijnych zamieszczone w najstarszych polskich postyllach. Wystarczy rzut oka na te tłumaczenia, aby stwierdzić, że perykopy te są przekładami autorskimi. Tak jest w przypadku *Postylli polskiej domowej* Grzegorza Orszaka i Jana Seklucjana¹, *Postilli* Arsaciusa Seehofera w przekładzie Eustachego Trepki², wreszcie w *Postylli* Mikołaja Reja³. Tylko perykopy z tej ostatniej doczekały się opracowania w obszernym artykule Konrada Górskiego *Biblia i sprawy biblijne w Postylli Reja*⁴. A przecież, jak podkreślała Irena Kwilecka, literatura ewangeliarzowo-postyllograficzna: „[t]o niezmiernie ważna karta w dziejach polskich przekładów *Biblii* oraz w historii recepcji Pisma św. w społeczeństwie polskim.”⁵ To wysłuchiwane przez wiernych w czasie mszy i nabożeństw perykopy ewangelijne i starotestamentowe „w głównej mierze kształtowały ówczesną kulturę i tradycję religijną naszego społeczeństwa, tę tradycję, która z niewielkimi zmianami utrzymała się po dziś dzień.”⁶ Być może ten brak zainteresowania perykopami w najstarszych postyllach polskich wynika z faktu, że ich autorami byli protestanci, czyli zasięg ich oddziaływania był ograniczony. Ale trzeba pamiętać, że pierwsza postylla katolicka, pióra Jakuba Wujka, ujrzała światło dzienne dopiero w 1573 r.⁷ Przed tą datą Wirzbięta wznowił trzykrotnie (1560, 1566, 1571) *Postyllę* Reja i czterokrotnie wydał (1555⁸, 1557, 1561,

1 *Postylla. Polska, domowa. To Jest. Kazania na każdą Niedziele, J Swieta przednieisse, y na insze pospolite do Roku.* [...], Królewiec, druk. Aleksander Aujezdecki, po 11 VI 1556. Autorem pierwszej części *Postylli*, na niedziele i święta, jest Grzegorz Orszak, zaś drugą, krótszą część, na święta apostołskie i innych świętych, opracował Jan Seklucjan (szczegółowo o tym pisał Ignacy Warmiński w monografii *Andr. Samuel i Jan Seklucyan*, Poznań 1906, s. 419–433). Stąd należy domniemywać, że obaj oni (każdy w swojej części) byli tłumaczami perykop. Co ciekawe nawet Seklucjan nie skorzystał z wydanego przez siebie w latach 1551–1552 przekładu *Nowego Testamentu* autorstwa Stanisława Murzynowskiego (zob. Warmiński, dz. cyt., s. 430).

2 A. Seehofer, *Postilla, To Iest Kazania Abo porządne wyprawienie wszystkich Ewangelij* [...], Królewiec, druk. Jan Daubmann, po 3 X 1556.

3 M. Rej, *Świętych słów á spraw Páńskich, ktore tu spráwował Pan á zbáwiciel nász ná tym swiecie iáko prawy Bog, będącz w człowieczeństwie swoim, Kroyniká álbo Postillá, Polskim ięzykiem á prostym wykládem, teź dla prostakow krotce vczyniona*, Kraków, druk. Maciej Wirzbięta, po 5 I 1557.

4 K. Górski, *Biblia i sprawy biblijne w Postylli Reja*, „Reformacja w Polsce”, r. XII, 1956, s. 62–125.

5 I. Kwilecka, *Z dziejów polskich tłumaczeń biblijnych*, w teże: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii = Studies in Old Polish Translations of the Bible*, Poznań 2003, s. 90.

6 Tamże.

7 J. Wujek, *Postilla catholica tho iesth kazania na każdą niedzielę y na każde święto przez cały rok* [...], Kraków, druk. Mateusz Siebeneicher, 1573.

8 O pierwszym, zaginionym wydaniu *Postilli polskiej* z 1555 r. zob. S. Siess-Krzyszkowski, *Ewangelicko-reformowany katechizm krakowski a katechizmy wileńskie Stanisława Sudrowiusza i Jana Zygrowiusza*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, t. 13, 2019, s. 96, przypis 1.

1572) *Postillę polską*⁹, będącą w rzeczywistości lekcjonarzem zawierającym perykopy ewangelijne i starotestamentowe, a także czytania z *Listów* i *Dziejów Apostolskich*. Trudno więc nie docenić znaczenia wydawnictw protestanckich w rozpowszechnianiu nauk biblijnych¹⁰, nie zapominając o postyllografii katolickiej w obiegu ustnym, tj. o żywej w tradycji katolickiej umiejętności budowania kazań w języku wernakularnym na podstawie tekstu łacińskiego.

Wracając do perykop zawartych w *Postylli* Reja: swoje rozważania nad tym tematem podsumował K. Górski następująco „[...] Rej opiera swój przekład jednocześnie na dwóch pierwowzorach łacińskich [Wulgacie i tłumaczeniu Erazma z Rotterdamu], wybierając z każdego z nich to, co uważał za najwłaściwsze w danym przypadku”¹¹. Bardziej zdecydowanie wypowiedział się on we wstępie do faksymilowego wydania *Postylli* (edycja druga z 1560 r.): „Za podstawę przekładu wybrał [Rej] łacińską wersję *NT*, dokonaną przez Erazma z Rotterdamu, ale w wielu wypadkach nie trzymał się obranego pierwowzoru i korzystał również z Wulgaty”¹². Porównanie tekstu perykop pierwszego (1557) i drugiego (1560) wydania *Postylli* prowadzi jednak do odmiennego wniosku. Podane przez K. Górskiego przykłady korzystania przez Reja z tłumaczenia Erazma¹³ pojawiają się dopiero w wydaniu drugim. Oto te przykłady zestawione z pierwszym wydaniem *Postylli* (w kolejności jak w artykule K. Górskiego).

1) Mat. 11, 9

W.: Sed quid existit videre? prophetam? Etiam dico vobis et **plus quam** prophetam.

P. 1557: i owszem czemuście się wyszli dziwować prorokowi, a ja wam powiem, iż to jest **więwszy niżli** prorok¹⁴

9 Wraz z *Postillą polską* wydawano *Historie męki Pana naszego Jezusa Krista, od czterech Ewangelisthów wypisane*.

10 Tu należy dodać, że perykopy ewangelijne zawarte w *Postylli polskiej* Wirzbięty (najstarszym pełnym lekcjonarzu polskim) są bardzo zbliżone do tekstu tzw. *Ewangeliarza* Jana Sandeckiego, najstarszego drukowanego (zachowanego tylko częściowo w jednym egzemplarzu) zbioru perykop, wydane przez Floriana Unglera w 1527 lub 1528 r. (zob. Jan Sandecki (Malecki), *Ewangeliarz z początku XVI w. i dwa późniejsze druki polskie tegoż autora*, wyd. i wstęp J. Janów, Kraków 1947, s. 121).

11 K. Górski, dz. cyt., s. 76.

12 K. Górski, *Pochodzenie tekstu*, [w:] M. Rej, *Postylla*, cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965, s. 8.

13 Sam Rotterdamczyk przygotował do edycji pięć wydań *Nowego Testamentu* po grecku wraz z przekładem na łacinę: w 1516, 1519, 1522, 1527 i w 1535 r., przy czym w czwartym wydaniu zamieścił także tekst Wulgaty. Z którego wydania korzystał Rej – nie da się ustalić. Można jedynie stwierdzić, że z pewnością nie było to pierwsze wydanie z 1516 r., gdyż wiele zmian wprowadzonych przez Reja do *Postylli* 1560 r. pojawiło się w tłumaczeniu Erazmowym dopiero w wydaniu drugim.

14 Tekst transkrybowany według zasad przyjętych przez K. Górskiego w artykule *Biblia i sprawy biblijne w Postylli Reja*, dz. cyt., s. 66, przypis 4.

E.: Ad quid existis videre? Num prophetam? Certe dico vobis et **excellentior** propheta.

P. 1560: Ale cożescie wyszli widzieć? Izali Proroka? a ja wam zapewne powiedam, iż **zacniejszego niżli** Proroka.

2) Luc. 17, 12

W.: cum ingrederetur quoddam **castellum**.

P. 1557: gdy wchodził do niektorego **zameczku**.

E.: cum ingrederetur quendam **vicum**.

P. 1560: gdy wchodził do niektorej **ulice**

3) Ioan. 16, 24

W.: ut gaudium vestrum sit **plenum**.

P. 1557: aby wasze wesele było **wypełniono**.

E.: ut gaudium vestrum sit **perfectum**.

P. 1560: aby wasze wesele było **doskonałe**.

4) Ioan. 3, 3

W.: nisi quis **renatus fuerit denuo**.

P. 1557: jeśli kto nie będzie **znowu narodził**.

E.: nisi quis **renatus fuerit e supernis**.

P. 1560: jeśli kto nie będzie **z wirzchu odrodził**

5) Ioan. 3, 17

W.: ut **iudicet** mundum sed ut **salvetur** mundus per ipsum.

P. 1557: aby **sądził** świat, ale iżby świat był przezeń **wybawion**.

E.: ut **condemnet** mundum, sed ut **servetur** mundus per ipsum.

P. 1560: żeby **potępił** świat, ale iżby świat był przezeń **zachowan**

6) Mat. 11, 5

W.: pauperes **evangelizantur**.

P. 1557: ubodzy **Ewanielią przyjmują**.

E.: pauperes **laetum** accipiunt evangelii **nuntium**.

P. 1560: ubodzy **wesołe poselstwo** Ewanieliej przymują.

7) Marc. 5, 23

W.: veni impone **manum** super eam.

P. 1557: aby wstąpił do niego, a włożył **rękę** na głowę jej.

E.: **oro**, ut venias et imponas **illi manus**.

P. 1560: **proszę** abyś wstąpił, a włożył **ręce na nią**.

8) Mat. 5, 22

W.: qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio.

P. 1557: ten który się gniewa na brata swego, jest winien osądzenia.

E.: quid quisquis irascitur fratri suo **temere**, obnoxius erit iudicio.

P. 1560: ten który się gniewa **upornie** na brata swego, jest winien osądzenia.

9) Mat. 20, 7

W.: Ite et vos in vineam.

P. 1557: Idźcie i wy do winnicy mojej.

E.: Abite et vos in vineam, **et quicquid fuerit iustum, accipietis**.

P. 1560: Idźcie i wy do winnicy **a co wam sprawiedliwie przydzie, weźmiecie**.

10) Ioan. 14, 26

W.: Paraclitus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo.

P. 1557: Ale pocieszyciel Duch święty ktorego Ociec pośle wam dla imienia mego.

E.: Paracletus autem **ille qui est** Spiritus sanctus, quem **spiritum** mittet Pater nomine meo.

P. 1560: Ale **on** pocieszyciel, **który jest** Duch święty, ktorego **Ducha** Ociec pośle wam dla imienia mego.

11) Luc. 19, 41-42

W.: Flevit super illam, dicens: Quia si cognovisses et tu, et quidem in hac die tua, quae ad pacem tibi.

P. 1557: Zapłakał stojąc nad nim, a mówiąc tymi słowy: I ty nędzne miasto byś zrozumiało tym rzeczom ktore tobie ku pokoiu są, też by zapłakało.

E.: Flevit super illa, dicens: Si cognovisses et tu, et quidem in isto die tuo, quae ad pacem tibi **pertinent, curares**.

P. 1560: Zapłakał nad nim, mówiąc: Byś poznało i ty, owszem w ten dzień twój, o tych rzeczach ktore tobie ku pokoju są, **też byś się starało**

12) Luc. 2, 14

W.: Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

P. 1557: Chwała bądź na wysokości Panu Bogu, a na ziemi pokój ludziom zawsze w dobrej wolej.

E.: Gloria in altissimis Deo, ac in terra pax, hominibus **bona voluntas**.

P. 1560: Chwała bądź na wysokości Panu Bogu, a na ziemi pokój, **w ludziach dobra wola**.

13) Mat. 20, 22-23

W.: Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? Dicunt ei: Possumus. Ait illis: Calicem quidem meum bibetis.

P. 1557: Ale możecieli ten kielich pić, ktory ja pić będę? A oni rzekli, iż możemy. A potym rzekł k nim: Kielich moj i owszem pić będziecie.

E.: Potestis bibere poculum, quod ego bibiturus sum? **Et baptizmate quo ego baptizor, baptizari?** Dicunt ei: Possumus. Ait illis: Poculum quidem meum bibetis, **et baptizmate quo ego baptizor, baptizabimini**.

P. 1560: Ale możecieli ten kielich pić, ktory ja pić będę? **I możecieli być tym krztem krzczeni, ktorym ja krzczon bywam?** A oni rzekli, iż możemy. A potym rzekł k nim: Kielich moj i owszem pić będziecie, **i krztem, ktorym ja krzczon bywam, będziecie krzczeni**.

Tu należy wyjaśnić, że w przykładzie tym, nie chodzi o powtórzenie, lecz o dodanie za Erazmem zdań o chrzcie, których w Wulgacie nie ma.

Ostatni przykład podany przez K. Górskiego, mający wykazać zależność Reja od Erazma przez przejęcie nazw własnych w brzmieniu Erazmowym, wymaga dodatkowego komentarza, jako że Betavara pojawia się już w pierwszym wydaniu (o czym w dalszej części artykułu):

14) Ioan. 1, 28

W.: Haec in **Bethania** facta sunt trans Iordanem, ubi erat Ioannes baptizans.

P. 1557: A to sie działo w **Betavarze** za Jordanem gdzie był Jan a krzcił ludzi.

E.: Haec in **Bethabara** facta sunt trans Iordanem, ubi Iohannes baptizabat.

P. 1560: A to sie działo w **Betabarze**, za Jordanem gdzie był Jan a krzcił ludzi.

I kilka innych przykładów:

15) Ioan. I, 42

W.: tu vocaberis Cephas (quod interpretatur Petrus).

P. 1557: będziesz zwan Cephas, co sie wykłada być Piotrem.

E.: tu vocaberis Cephas: quod sonat, si interpreteris, **lapis**.

P. 1560: będziesz zwan Cephas, co sie wykłada **kamień**, albo twardy.

16) Ioan. 11, 40

W.: Tulerunt ergo lapidem.

P. 1557: A gdy podniesion był kamień.

E.: Sustulerunt ergo lapidem **a loco, ubi is qui mortuus fuerat, erat positus**.

P. 1560: Odjęli tedy kamień **od miejsca gdzie ten który był umarł, był położon**.

17) Ga. 4, 3

W.: ita et nos cum essemus **parvuli**, sub elementis mundi eramus servientes.

P. 1557: Takież my gdychmy też byli **maluczcy**, bylichmy posłuszni żywiolom tego świata.

E.: Sic et nos, cum essemus **pueri**, sub elementis mundi eramus, **in servitute adacti**.

P. 1560: Takież my gdychmy też byli **dziećmi**, bylichmy posłuszni żywiolom świata tego, **a pod niewolą poddanymi**.

18) Ga. 4, 7

W.: Quod si filius, et haeres **per Deum**.

P. 1557: A ponieważ synem, tedy i dziedzicem, a to wszystko **przez Boga**.

E.: Quod si filius, et haeres **dei per Christum**.

P. 1560: A ponieważ synem, tedy i dziedzicem **Bożym**, a to przez **Krystusa**.

Przykłady powyższe dowodzą, że podstawą Rejowego tłumaczenia perykop w pierwszym wydaniu *Postylli* była Wulgata. Dopiero przygotowując drugie wydanie, sięgnął Rej do tłumaczenia Erazma z Rotterdamu. Uzupełnienia i poprawki włączone do wydania 1560 r. znajdujemy w zdecydowanej większości spośród 84 perykop nowotestamentowych przytoczonych w obu wydaniach *Postylli*¹⁵: bez

15 W drugim wydaniu *Postylli* dołożył Rej trzy perykopy: Marc. 4, 21–25 (k. 337r, perykopa mylnie oznaczona: Mat. 5), Mat. 25, 1–13 (k. 340r/v), Luc. 12, 35–40 (k. 343v–344r). Perykopy te w przekładzie Erazma praktycznie nie różnią się od tekstu *Wulgaty*.

zmian pozostały tylko trzy perykopy¹⁶, do 12 wprowadził Rej drobne poprawki. Wiele z tych poprawek można bezpośrednio połączyć z przekładem Erazmowym, ale większość równie dobrze mogłaby zostać wprowadzona na podstawie Wulgaty, gdyż ich tekst jest tożsamy w obu przekładach. Jak skonstatował K. Górski: „Ktokolwiek próbował kolacjonować ze sobą oba te łacińskie przekłady *NT* z łatwością zauważył, że *Novum Testamentum* Erazma jest raczej poprawioną pod względem stylistycznym Wulgatą, niż całkowicie nowym, odbiegającym od tradycji przekładem oryginału greckiego”¹⁷.

W dwu przypadkach odnajdujemy oczywisty wpływ Erazma już w pierwszym wydaniu *Postylli*:

19) Mat. 9, 13

W.: Non enim veni vocare iustos sed peccatores.

E.: Non enim veni ad vocandum iustos sed peccatores **ad poenitentiam**.

P. 1557 i 1560: Abowiemem ja nie przyszedł szukać ani wzywać sprawiedliwych, jedno grzesznych aby sie nawrocili **do pokuty** swojej.

20) Ioan. 1, 28

W.: Haec in **Bethania** facta sunt trans Iordanem, ubi erat Ioannes baptizans.

E.: Haec in **Bethabara** facta sunt trans Iordanem, ubi Iohannes baptizabat.

P. 1557 i 1560: A to sie działo w **Betavarze** [1560: w **Betabarze**] za Jordanem gdzie był Jan a krzcił ludzi.

Źródło pierwszego przykładu zostanie wyjaśnione w dalszej części artykułu. Betawarę mógł zaczerpnąć Rej z przekładu *NT* Murzynowskiego (1551). Pytanie: dlaczego tylko ten jeden fragment, pozostawiam bez odpowiedzi.

Jak widać Rej bardziej udoskonalał i przeredagowywał perykopy, posiłkując się Erazmem bazującym całkiem mocno na Wulgacie, niż radykalnie zmieniał wg „nowego” przekładu; w ten sposób niekoniecznie jest to świadectwo ostrego zerwania z jedną tradycją (Wulgaty) na rzecz drugiej (Erazma), natomiast zarysowuje się ciągłość między wydaniem *Postylli*, odzwierciedlająca linię rozwoju warsztatu biblijno-filologicznego Reja, również w zakresie wykorzystywanych źródeł.

¹⁶ Luc. 1, 57–80 (1557: k. 268v–269r, 1560: k. 296r/v), Luc. 22, 24–30 (1557: k. 287r/v, 1560: k. 315v–316r).

¹⁷ K. Górski, *Biblia i sprawy biblijne*, dz. cyt., s. 63.

*

Konrad Górski w dalszej części artykułu wskazał na kilkanaście przykładów zbieżności między tekstem perykop Rejowych (wydanie drugie: 1560) z *NT* Jana Leopolity¹⁸. Przykłady te podzielił Autor na dwie kategorie: pierwsza to „analogiczny sposób przełożenia pewnych słów oryginału czy nawet całych zdań” (dziesięć przykładów¹⁹), druga: „wspólne dodatki i błędy, które trudno uważać za zbieżność przypadkową i dlatego mogą uchodzić za dowód zależności [jednego tekstu od drugiego]” (dziewięć przykładów²⁰). Zbieżności te podsumowuje Górski następująco: „... wspólność źródła, z którego by niezależnie od siebie czerpali Rej i Leopolita, wydaje się tu zgola nieprawdopodobna. Pozostaje więc tylko jeden wniosek, że Leopolita nie tylko znał przekład Reja [...], ale także cenił [...] i wiele pomysłów od Reja zapożyczył”.

Czy rzeczywiście takie wyjaśnienie owych zbieżności jest trafne? Porównajmy większe fragmenty perykop Rejowych (ale z wydania pierwszego: 1557) z fragmentami *NT* Leopolity (1561), najpierw przykłady wspólnych dodatków i błędów z *Ewangelii* św. Mateusza²¹ (zgodnie z kolejnością, w jakiej prezentował je w swoim artykule K. Górski):

Rej

Leopolita

Mat. 5, 20–22

l. 156r/v

Jesliże nie będzie obfitowała sprawiedliwość wasza więcej niżli onych nauczonych w zakonie albo licemierników, nie możecie nigdy wnidź do królestwa niebieskiego.

Bowiem słyszeliście co jest rzeczo-
no przodkom waszym: nie będziesz
zabijał, a kto by kogo zabił, też sam
skazania i osądzenia będzie winien.

k. AAIIR

[...] Jesliże nie będzie obfitowała spra-
wiedliwość wasza więcej niżli onych
nauczonych w zakonie i licemier-
ników, nie wnidziecie do królestwa
niebieskiego.

Bo słyszeliście, że było rzeczo-
no starym: nie zabijesz. A gdzieby kto kogo
zabił, będzie godzien osądzenia.

18 K. Górski, dz. cyt., s. 106–110.

19 Cztery z Mateusza, sześć z Łukasza.

20 Sześć z Mateusza, jeden z Marka, dwa z Łukasza.

21 Cytowane fragmenty transkrybowano zgodnie z instrukcją dla wydawnictw typu B (*Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, Wrocław 1955, s. 92–100).

A ja wam zaś tak powiem, iż nie tylko ten kto zabije ale i ten, który się gniewa na brata swego, jest winien osądzenia. A kto rzecze bratu swemu Racha, *będzie winien rady około siebie*.²² A kto mu rzecze szaleńcze, ten już będzie winien ognia wiecznego.

Mat. 6, 24–28

l. 192v–193r

Żadny człowiek nie może dwiema panom służyć, abowiem pewnie jednego będzie miał w nienawiści, a drugiego będzie miłował, *albo od jednego będzie wszystko wdzięcznie przyjmował a drugiego wzgardzi*. Nigdy nie możecie służyć Panu Bogu swemu i bogactwu świata tego.

A przeto ja upominam was abyście wielkiej troski nie mieli w duszach waszych cobyście jedli albo pili, albo o tym czymbyście ciała swe przyobłóczyli mieli. Izażliż dusza wasza nie jest w was płatniejsza niż pokarm? a ciało niżli przyodzianie jego?

Patrzcie na ptaszki niebieskie, które nie sięją ani żną, ani zbierają do gumien swych, a ociec niebieski dawa im żywność ich. Izażeście wy daleko nie płatniejszy u niego? Abowiem który jest z was taki, by się też nawięcej starał albo myślił o tym, aby do wzrostu swego sobie mógł przyczynić aby łokieć jeden? Abo też o ubiorzech waszych przecz takie staranie macie? *Patrzcie na lilije i na inne kwiatki polne, jako pięknie rosną*, a nie robią na to, ani przędą.

²² Kursywą zaznaczono fragmenty cytowane przez K. Górskiego.

A ja powiadam, że każdy który się gniewa na brata swego, winien a go dzień sądu. A kto rzecze bratu swemu Racha, *winien będzie rady (o sobie)*. A kto by mu rzekł: szaleńcze, ten już będzie winien ognia piekielnego.

k. AAIv r

Żadny człowiek nie może dwiema panom służyć, bo (to pewna, że) albo jednego będzie miał w nienawiści, a drugiego będzie miłował, *albo od jednego wszystko wdzięcznie przyjmie, a drugim wzgardzi*. Nie możecie zaraz²³ Bogu służyć i mamonie (to jest bogactwom²⁴).

A przetoż upominam was abyście wielkiej troski nie mieli o żywot wasz, cobyście jedli albo pili, ani o ciało wasze w cobyście je przyoblec mieli. Izażliż nie jest płatniejsza dusza niżli pokarm i ciało niż przyodziewanie jego?

Pojrzycie jedno na ptaszki niebieskie, żeć ani sięją, ani żną, ani do gumna zbierają, a wzdąm ociec wasz niebieski dawa im żywność ich. Izażeście wy nie ważniejszy a nie płatniejszy u niego niż ci? A kto z was frasowicie się starając, może sobie wzrostu swego aby na łokieć przyczynić?

Także też w ubierzech waszych czemu się tak troszczecie? *Patrzcie na lilije i na kwiatki polne jako rosną*, teć ani robią na to, ani przędą.

²³ Zaraz = zarazem.

²⁴ W pierwodruku: bogactwam.

Mat. 6, 29–32

l. 193r

A powiedam wam za rzecz pewną, iż ani Salomon we wszej chwale swej nie był tak nigdy przychodożon, jako jeden z kwiatków takich.

A jesliże trawę świata tego, która sie zieleni dziś a jutro będzie w stóg wrzucona, Pan Bóg na takiej pieczy ma, jako owszem więcej was chociaż o nim mało wiary macie.

A tak nic sie nie frasujcie mówiąc sami sobie: co będziemy jeść albo co będziemy pić, albo w co sie przyodziewemy.

Jednoć sie o tym pogani a niewierni starają. Ale o was wie pewnie ociec wasz niebieski, iż wam tego wszystkiego potrzeba.

Mat. 11, 28–30

l. 259r

Póďtecież do mnie wszyscy, którzyście są spracowani, a ja ochłodzę was,

a weźmiecie jarzmo moje na się, a uczcie sie tego ode mnie, żem ja cichy jest a pokornego serca, a tak najdziecie odpoczynienie duszom waszym.

Abowiem jarzmo moje jest barzo wdzięczne, a *brzemień i ociężenie moje barzo lekkie.*

k. AAIIR

A wždy to wam powiadam, iż ani Salomon we wszytkej chwale swej nie był tak nigdy przybrany, jako jeden z tych kwiatków.

Jesliż więc oto tę trawę polną, która dziś roście a zieleni sie, a nazajutrz bywa w stóg wrzucona, Bóg tak przyodziewa, jakoż nie więcej was małowiarkowie?

A tak tedy nie troszćcie sie sami w sobie mówiąc: cóż będziemy jeść, abo co będziemy pić, abo w czym będziemy chodzić.

Boć sie tylko o tym wszystkim pogani starają. Abowiemci wie to na was ociec wasz niebieski, że wam tego wszystkiego potrzeba.

k. BBIr

Póďtecież do mnie wszyscy, którzy robotujecie i którzyście obciążeni, a ja was posilę.

Weźmiecie jarzmo moje na się, uczcież sie ode mnie, żeciem ja jest cichy i pokornego serca, tedy najdziecie odpoczynienie duszom waszym.

Boć jarzmo moje jest barzo wdzięczne i *brzemieżcko a obciążenie moje lekkie.*

Mat. 16, 13–19

l. 271v–272r

A gdy przyszedł Pan Jezus do miasta Cesarzkiego, które zwano Filipowym, pytał zwolenników swoich: powiedzcie mi kogo mię też ludzie być powiadają?

A oni powiedzieli, iż cię jedni Panie mianują być Janem Krzycielem, drudzy Heliaszem, drudzy Jeremiaszem, drudzy też niektórego z proroków.

A potym ich spytał Pan Jezus: a wy kogo mię być mianujecie?

Odpowiedział mu Symon Piotr mówiąc: my wiemy, żeś ty jest Krystus syn Boga żywego.

A Pan mu Jezus odpowiedziawszy, rzekł: błogosławionys jest Pietrze synu Jonaszów, abowiem tego tobie ciało ani krew nie objawiło, aleć to objawił oćiec mój, który na niebiesiech jest.

A ja też tobie powiedam, żeś ty jest Piotr, a ja na tej opoce ugruntuję kościół swój, a brany²⁵ piekielne nigdy nie będą mogły żadnej mocy mieć nad nim.

A ja tobie dam klucze królestwa niebieskiego, iż cokolwiek tu zwiążesz na ziemi, będzie związано i w niebie, a cokolwiek rozwiążesz na ziemi, będzie rozwiązano i w niebie.

k. BBIIIv

A gdy przyszedł Jezus w strony miasta Cesarzkiego które zwano Filipowym, pytał zwolenników swoich temi słowy: kim też ludzie powiadają być syna człowieczego?

A oni powiedzieli: jedni Janem Krzycielem, drudzy Eliaszem, drudzy też Jeremiaszem, albo wždy jednym z proroków.

Rzekł do nich Jezus: a wy też kogo mię być powiadacie?

Odpowiedział mu Symon Piotr mówiąc: Ty jesteś Krystus syn Boga żywego.

Odpowiedziawszy tedy Jezus rzekł mu: błogosławionys jest Symonie Bar Jona, to jest synu Jonaszów, abowiem tego tobie ani ciało ani krew nie objawiła, ale oćiec mój, który jest w niebiesiech.

A ja też tobie powiadam, żeś ty jest Piotr, a na tej opoce zbuduję kościół mój, a brany piekielne nigdy go nie przemogą.

I tobie dam klucze królestwa niebieskiego. A cokolwiek zwiążesz na ziemi, będzie związано i w niebie. I cokolwiek rozwiążesz na ziemi, będzie rozwiązano i w niebie.

25 Brany = bramy.

I kilka innych fragmentów:

Mat. 4, 10

l. 61v

Idziż już precz szatanie, bo tak napisano jest, iż jedno samego Pana Boga chwalić będziesz, a jemu samemu służyć będziesz.

k. AAIIV

Idź precz już szatanie, bo tak napisano jest: Panu Bogu twemu cześć a chwałę dawać i jemu sammu służyć będziesz.

Mat. 7, 17–19

l. 164v

Bo jako każde drzewo dobre podawa z siebie dobre owoce. Także też zasię drzewo złe owoce złe podawa z siebie. Abowiem żadnym obyczajem złe drzewo nie może z siebie podać dobrego owocu, a takież dobre drzewo złego. A tak każde drzewo, które nie podawa z siebie dobrych owoców, słusznie ma być wycięto i ogniem spalono.

k. AAIVv

Takci każde drzewo dobre rodzi a podawa z siebie dobre owoce, a złe zaś też złe owoce rodzi. Nie może dobre drzewo złego owocu podać. Ani drzewo złe dobrych owoców rodzić. Każde drzewo, które nie podawa z siebie owoców dobrych będzie wycięte i w ogień wrzucone.

Mat. 8, 9

l. 39 r.

Abowiem teżem ja jest człowiek pod inszą mocą postawiony i mam też in rycerstwo pod posłuszeństwem swoim, a rzekę temu idź, tedy pójdzie, rzekę drugiemu przydź sam, a tedy przydzie. A rzekę słudze swemu uczyń to, a tedy uczynić musi.

k. AAVr

Abowiem teżemci ja jest człowiek pod inego mocą postawiony, a mam też pod sobą rycerstwo, Gdy rzekę temu idź, tedy idzie, rzekę drugiemu przydź sam, a przydzie, a słudze swemu uczyń to, tedy uczyni.

Mat. 9, 8

l. 209r

A użrząwszy to ony tłuszcze, polękały sie, a chwaliły Pana Boga, iż dał taką moc ludziom na ziemi.

k. AAVv

Co ujżrząwszy one tłuszcze polękały sie i wielbiły a chwaliły Boga, który dał taką moc ludziom na ziemi.

Mat. 11, 2

l. 6v

A gdy już Jan będąc w więzieniu usłyszał o dziwnych sprawach Krystusowych, posłał do niego dwu ze zwolenników swoich,

k. AAVIv

Usłyszawszy tedy Jan będąc w więzieniu o dziwnych sprawach Krystusowych, posławszy dwu z zwolenników swoich,

Mat. 18, 6

l. 300v

A ktokolwiek da pogorszenie z siebie jednemu z maluczkich, takich którzy w mię wierzą, słusznaby była rzecz aby mu kamień młyński był uwiązany u szyje jego, a iżby był pogrążony do głębokości morskiej.

k. BBIVv

A kto by dał z siebie pogorszenie jednemu z tych małych dzieciak, którzy w mię wierzą, raczej by mu uwiązano kamień młyński u jego szyje i pogrążono precz do głębokości morskiej.

Mat. 22, 2–7

l. 213r

Podobne się jest zstało królestwo niebieskie człowiekowi królowi, który uczynił gody synowi swemu i rozesłał sługi swoje iżby zezwał onych wezwanych na gody. A oni nie chcieli przyść.

Potym zasię i drugie posłał sługi, rozkazując im, iż już obiad mój gotów jest, wołowie moi i ptactwo moje już są pobici, a wszystko już jest zgotowane, idźcie już na gody.

A oni tego tak zaniedbali i rozeszli się, jedni do wsi swoich, drudzy też po kupiectwach swoich.

A drudzy zasię połapawszy ony sługi jego, potwarzami je zamietując, połapali a drugie pobili.

A gdy to usłyszał król on rozgniewawszy się wyprawił wojska swoje, potracił mężobójce ony i miasto ich ogniem wypalił.

k. BBIVv

Podobne jest królestwo niebieskie człowiekowi królowi, który uczynił gody synowi swojemu.

I rozesłał sługi swoje aby wezwali onych co byli wezwani a proszeni na gody, a oni nie chcieli przyść.

Posłał tedy zaś inie sługi, mówiąc: tym proszonym powiedzcie, zemci oto obiad mój nagotował. Wołowie moi i inie karmne a tuczne rzeczy są pobite, wszystko nagotowano, już przydźcie na gody.

Ale oni tak zaniedbalii i rozeszli się: jedni do wsi swojej, drudzy też po kupiectwach swoich.

A drudzy też pojmawszy sługi jego, a potwarzami je zelżywszy, pozabijali.

A gdy to król usłyszał rozgniewał się i wyprawiwszy wojsko swoje, wytracił mężobójce ony, i miasto ich zapalił.

Mat. 24, 23–24

l. 233r

A tak jesliby wam kto w ten czas powie-
dał, ono hajn jest Krystus, abo tam,
nie wiercie.

Abowiem powstaną fałszywi Krystu-
sowie i fałszywi prorocy, i będą wy-
dawać znaki wielkie i dziwy, tak iżby
w obłądzenie mogli być zwiedzieni
i wierni, jesliby mogło być.

k. CCIIr

W te czasy jesliby wam kto powie-
dał, owo tu jest Krystus albo ono hain, nie
wiercie.

Boć nastaną fałszni Krystusowie i fa-
łszni prorocy, będą wydawać znaki
wielkie i cuda, tak żeby i wybrani byli
zawiedzieni w obłądność, jeśli to być
może.

Na szczególną uwagę zasługuje zbieżność przekładu wersu 9, 13. Tak u Reja, jak i u Leopolicy został on przetłumaczony według tekstu Erazma:

W.: Non enim veni vocare iustos sed peccatores.

E.: Non enim veni ad vocandum iustos sed peccatores **ad poenitentiam**.

P. 1557 i 1560: Abowiemem ja nie przyszedł szukać ani wzywać sprawiedli-
wych, jedno grzesnych aby sie nawrocili **do pokuty** swojej.

L. 1561: Abowiem nie przyszedłem wzywać sprawiedliwych, ale grzesnych
ku pokucie.

Skąd u Reja w pierwszym wydaniu przekład zaczerpnięty z Erazma? Jeszcze bardziej zaskakuje takie tłumaczenie u Leopolicy (zresztą to odstępstwo od Wulgaty zostało usunięte w drugim wydaniu z r. 1575).

Widać, że zbieżności Reja i Leopolicy jest dużo. Są to nie tylko pojedyn-
cze zdania, ale też większe fragmenty tekstu. Jak udokumentowała Elżbieta
Belcarzowa²⁶, Leopolita redagując (korygując) swoje wydanie *NT*, korzystał
z przekładu S. Murzynowskiego, *NT* Szarfenbergera i z tłumaczeń czeskich²⁷.
Korzystanie z tych dzieł nie nastroczało żadnych problemów. Inaczej jest
z *Postyllą* Reja: pierwsze jej wydanie to 318 liczbowanych kart formatu *folio*,
na których perykopy cytowane są w porządku liturgicznym, w dodatku tylko
ze wskazaniem rozdziału, z którego pochodzą, bez numeracji wersetów, gdyż
ta jeszcze w Polsce nie była stosowana²⁸. Wyobraźmy sobie, ile zachodu wy-
magało dotarcie do danego fragmentu. Czyżby Leopolita aż tak cenił pracę
translatorską Reja?

26 E. Belcarzowa, *Polskie i czeskie źródła przekładu Biblii Leopolicy*, Kraków 2006.

27 Wpływy tłumaczeń czeskich odnoszą się głównie do ksiąg *Starego Testamentu*.

28 Numeracja wersetów pojawiła się dopiero w *Biblii brzeskiej* (1563).

Chyba dużo rozsądniej jest przyjąć, że obaj autorzy korzystali z tego samego źródła, odmiennego od tłumaczenia, które stało się podstawą redakcji *NT* Szarfenbergerów. Na marginesie: wspólne źródło najprościej wyjaśnia wspomnianą wyżej zbieżność wersu 9, 13 z Erazmem.

Oczywiście z powodu różnicy w objętości tekstów między perykopami Reja a *NT* Leopolity obecnie nie da się stwierdzić, jaką część tego nowego tłumaczenia wykorzystał Leopolita. Można natomiast przypuszczać, że w całości oparł na nim tekst wszystkich perykop Mikołaj Rej. Wynikałoby z tego, że Rej był tylko redaktorem tych tekstów, a nie ich tłumaczem, co łatwo uzasadnić: pierwszym celem Reja było krzewienie podstaw nowej konfesji w opozycji do katolicyzmu i na tym musiał on skupić całą uwagę. Byłoby dziwne, gdyby dodatkowo podjął się trudu samodzielnego tłumaczenia perykop, mając do dyspozycji ich gotowy przekład.

Co więcej E. Belcarzowa udokumentowała, że cechy, które K. Górski uznał za typowe dla stylu Reja charakteryzują cały przekład Pisma św. wydany przez Leopolitę, także *Stary Testament*²⁹. Czyli, idąc dalej tym tropem, były to cechy, które charakteryzowały Reja, Leopolitę i anonimowego autora wspólnego źródła. I źródłem tym wcale nie musiał być nowy przekład *Biblii*, czy tylko samego *NT*. Mógł to być po prostu ewangeliarz³⁰ lub lekcjonarz z nowym przekładem perykop i czytań. Tzw. *Ewangeliarz* Sandeckiego ukazał się w 1527 lub 1528 r., następne znane nam, znacznie poszerzone wydanie, czyli *Postilla polska* Wirzbięty³¹ to rok 1555. Ta blisko 30 lat licząca luka to czas i przestrzeń nie tylko dla kilku wznowień, ale także i nowego, lepiej „wypolerowanego” przekładu perykop i czytań. Czy nie lepiej przyjąć za bardziej prawdopodobne, że Rej i Leopolita korzystali niezależnie z tego samego rękopiśmiennego lub nawet drukowanego źródła, zamiast dopatrywać się domniemanego wpływu, czy wręcz uznania, jakim miałby darzyć Reja Leopolita?

Ta zbieżność wskazująca na wspólne źródła tekstu perykop jest mocnym dowodem na istnienie takiego przekładu który, jak należałoby przyjąć, powstał nie później niż w 1554, najpóźniej w 1555 r., bowiem pracę nad pierwszym wydaniem *Postylli* Rej zakończył na początku stycznia roku 1557³².

29 E. Belcarzowa, dz. cyt., s. 55.

30 Ewangeliarz (właściwie *ewangelistarz*) w potocznym rozumieniu tego słowa, to książka zawierająca perykopy ewangelijne, przeznaczona przede wszystkim dla pobożnego czytelnika, nie dla użytku w czasie liturgii. Tę drugą rolę ewangeliarz mógł spełniać dla duchowieństwa niższego szczebla.

31 Jak już wyżej wspomniałem *Postilla polska* Wirzbięty, to lekcjonarz, czyli książka zawierająca oprócz perykop ewangelijnych także perykopy starotestamentowe i czytania z *Listów* i *Dziejów Apostolskich* na poszczególne dni roku liturgicznego.

32 M. Rej, *Postilla*, 1557, l. 317v: A iż sie tu dokończyło iáko tháko zá świętym wspomóženiem iego, niechay będzie pochwalono wiecznye święte imię iego, które zawždy iest y będzie błogósláwione

Bibliografia

Źródła drukowane i wydania źródeł

Biblia To iest. Księgi Stharego y Nowego Zakonu ná polski ięzyk, z pilnością według Łacińskiej Bibliey od Kościoła Krześciańskiego powssechnego przyięthey, nowo wyłożona, wyd. Jan Leopolita, Kraków, druk. Szarfenbergerów, 1561.

Novum Testamentum Omne, Tertio iam ac diligentibus ab Erasmo Roterodamo recognitum [...], Basel, druk. Johann Froben, 1522.

Rej M., *Świętych słow á spraw Páńskich, ktore tu spráwował Pan á zbáwiciel nász ná tym swiecie iáko prawy Bog, będącz w człowieceństwie swoim, Kroyniká álbo Postillá, Polskim ięzykiem á prostym wykládem, teź dla prostakow krotce wczyniona*, Kraków, druk. Maciej Wirzbięta, 1557.

Rej M., *Świętych słow á spraw Páńskich, ktore tu spráwował Pan a Zbáwiciel nász ná thym swiecie iáko prawy Bog, będąc w człowieceństwie swoim, Kroyniká. álbo Postillá, Polskim ięzykiem á prostym wykládem, teź dla prostakow krotce wczyniona*, wyd. drugie, Kraków, druk. Maciej Wirzbięta, 1560.

Sanddecki (Malecki) J., *Ewangeliarz z początku XVI w. i dwa późniejsze druki polskie tegoż autora*, wyd. i wstęp Jan Janów, Kraków 1947.

Opracowania

Belcarzowa E., *Polskie i czeskie źródła przekładu Biblii Leopolicy*, Kraków 2006.

Górski K., *Biblia i sprawy biblijne w Postylli Reja*, „Reformacja w Polsce”, r. 1956, s. 62–125.

Kwilecka I., *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii = Studies in Old Polish Translations of the Bible*, Poznań 2003.

ták ná niebie, iako y ná zyemi ná wieki wieczne. Amen. A dokończyło sie dnia V. Stycznia Roku Páńskiego 1557.

